

НАЦИОНАЛНА РАЗВОЈНА СТРАТЕГИЈА 2021-2041

ТЕМАТСКА ОБЛАСТ:
КУЛТУРА И КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО

ПРОФ Д-Р СОЊА РИЗОСКА ЈОВАНОВСКА

ЛИСТА НА КРАТЕНКИ

АППТ Агенција за поддршка и промоција на туризмот
ЕУ Европска Унија
ЗЗСКМ Завод за заштита на спомениците на културата и Музеј
ЗЗКН Закон за заштита на културното наследство
ИКОМ Меѓународен совет на музеите (ICOM - International Council of Museums)
ИКОМОС Меѓународен совет на споменици и локалитети (ICOMOS - International Council on Monuments and Sites)
ИКРОМ Меѓународен центар за проучување, зачувување и реставрација на културните добра (ICCROM - International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property)
ИНТЕРПОЛ Меѓународна организација за криминалистичка полиција (INTERPOL - International Criminal Police Organization)
КЦ Конзерваторски центар
ЛС Локална самоуправа
МЖСПП Министерство за животна средина и просторно планирање
МИОА Министерство за информатичко општество и администрација
МК Министерство за култура
МЛС Министерство за локална самоуправа
МОН Министерство за образование и наука
МТВ Министерство за транспорт и врски
МФ Министерство за финансии
НВО Невладина организација
НИСКН Национален информативен систем за културно наследство
НКЦ Национален конзерваторски центар
НУ Национална установа
НУБ Национална универзитетска библиотека
СЕ Совет на Европа
СЕР Секретаријат за европски прашања
УНЕСКО Организација на Обединетите нации за образование, наука и култура (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization)
УЗКН Управа за заштита на културното наследство
ЦУК Центар за управување со кризи
COBISS Кооперативен онлајн библиографски систем и сервис (Co-operative Online Bibliographic System & Services)

Кратка содржина

Листа на кратенки	
Извршно резиме.....	1
ВОВЕД – контекст, стратешко опкружување, предизвици	3
Преглед на институционалната структура и клучните чинители	5
1.1 Преглед на релевантни стратегии, (повеќе)годишни програми и планови - Краток преглед на релевантната легислатива од тематската област (Култура и културно наследство)	6
1.2 Мапирање на клучните чинители во рамките на тематската област	6
1.3 Утврдување недостатоци во усогласеноста во целите на секторската политика	9
Основни податоци/индикатори и можни недостатоци на податоците	12
1.4 Дефиниција (разработка) на основните индикатори и податоци	12
1.5 Утврдување на изворите (институции, бази на податоци, документи) на податоци, индикатори и информации	13
1.6 Идентификација на потенцијални недостатоци во податоците	17
Резиме на инпути од процесот на консултации со релевантните чинители/институции	18
Меѓу тематски прашања (социјална инклузија; добро владеење; управување со ризик од катастрофи и отпорност; дигитализација и иновации; родова перспектива)	20
1.7 Управување со ризици од катастрофи и отпорност	20
1.8 Добро владеење	23
1.9 Родови перспективи.....	24
1.10 Дигитализација и иновации	26
1.11 Социјална инклузија	28
1.12 Човекови права	30
Заклучоци и препораки во врска со процесите на НРС	32

ИЗВРШНО РЕЗИМЕ

Во процесот на подготвување на Стратегијата за национален развој, тематската област: Култура и културно наследство е од непроценливо значење за општествениот развој бидејќи е непобитен фактот дека секое општество има своја посебна култура или социокултурен систем. Културата е најстарата човечка одлика, таа го обезбедува опстанокот на цивилизацијата и затоа културното наследство кое се создавало низ различните периоди на човековото егзистирање во просторните културни пејсажи го претставуваат разни добра кои се наследени од претходните генерации, или пак, кои настануваат во сегашноста, а притоа имаат специфична вредност за луѓето и поради тоа треба да бидат сочувани за идните генерации.

Документот ќе биде насочен кон анализа на фактичката состојба на културата и културното наследство имајќи ги предвид културните добра (соодветно третиран и/или не, во сите 8 плански региони) согласно постоечките стратешки документи (Национална стратегија за развој на културата во РСМ за периодот 2018/2022, Законот за заштита на културното наследство, Закон за измена и дополнување на Законот за култура, Нацрт стратешките планови кои се однесуваат на различните тематски области во контекст на културното наследство. Преку овие документи ќе направиме преглед на културните добра, како и културните политики во земјата, за развојните трендови на културниот и креативниот сектор, како и презентирање на акцискиот план кон создавање поволно опкружување за зголемување на улогата на културата воопшто, и заштитата на културното наследство. Ќе се мапираат државните институции како и другите чинители кои се носители на овие стратешки документи, како и оние на кои овие документи се однесуваат директно или индиректно. Ќе ги истакнеме и анализите од извештаите за следење на овие стратешки документи, без разлика дали се изработени од државните институции, граѓанските организации, или пак одредени меѓународни тела и организации кои се задолжени да ги детерминираат културните добра според одредени критериуми и стандарди.

Ваквата анализа на стратешките документи ќе подразбира **мапирање** на културното наследство и согласно посочените документи да се воочат сите позитивни и негативни елементи кои ќе ги утврдат реалните недостатоци, потенцијалните потешкотии, но и основните параметри и податоци присутни реално на терен, се со цел да ги резимираме инпутите за можните потенцијали кои ќе ни ги диктираат приоритетите согласно релевантните стратешки документи и законски регулативи, но во зависност од можноста за водење сметка на одредени значајни елементи за развој на општеството во целина и негов одржлив развој имајќи ги предвид и (социјалната инклузија, доброто владеење, управување со ризик од катастрофи и отпорност, дигитализација и иновации, како и родовата перспектива. Согласно сите посочени елементи и соодветни документи поврзани со областа која е цел на нашата тематска анализа, ќе ги истакнеме приоритетите за начинот на донесување на стратегиите од оваа област во контекст на мултидисциплинарните прашања, меѓусекторскиот пристап, инклузивноста на процесот на нивното донесување, достапноста на индикатори, механизмите за следење, како и поврзаноста со други стратешки документи, се со цел да се добие реална слика за постоечката состојба и можноста за нејзино ревитализирање.

Целта на овој документ е да се мапираат клучните стратешки документи во областа културата и културното наследство, мапирање на клучните чинители, краток приказ на законодавството во оваа област, но и новите можности кои ќе произлезат од

работилниците во сите планински региони и ќе ги посочат „можеби“ реалните потреби, (не)потенцијали и приоритети се со цел да се направи реална и сеопфатна Национална стратегија за 2021-2041 година.

ВОВЕД – КОНТЕКСТ, СТРАТЕШКО ОПКРУЖУВАЊЕ, ПРЕДИЗВИЦИ

Културното наследство е темелна вредност на Република Северна Македонија и се дефинира како наследство од материјални и нематеријални добра кои, како израз или сведоштво на човековото творештво во минатото и сегашноста, или како заеднички дела на човекот и природата, кои преку културните вредности, својства, содржини и функции, имаат културно и историско значење. Неговата поделба е многустрана и секако се однесува и на заштитата на секоја од овие поделби поединечно.

- Културното наследство, според неговите својства, може да биде: недвижно, движно и нематеријално;
- Културното наследство, според неговото значење, може да биде: од особено и од друго културно и историско значење (значајно културно наследство);
- Културното наследство според степенот на неговата загрозеност, може да биде: незагрозено и загрозено (културно наследство во опасност);

Културата го определува и го посредува човековиот однос кон самиот себе, кон другите луѓе, кон светот и кон универзумот воопшто, тргнувајќи од критериумите создадени во текот на едно историско искуство. Постои реална опасност, наместо една динамична култура втемелена на принципот на интеркултурализам, светот да се поларизира на два културни антипода: култура на изобилство (во високо развиените земји) и култура на сиромаштија (во земјите во развој и неразвиените земји)

Во оваа насока културата на високоразвиените земји неминовно се наметнува над сиромашните, односно над земјите во развој. Толкувањето на овој поим се разликува зависно од периодот во кој се определуваат неговите значења, но, сепак одредени карактеристики кои се заеднички за сите, а се особено значајни за нашата анализа е токму фактот дека: - културата не е вродена, таа се учи; - различните аспекти на културата се меѓусебно поврзани и зависни едни од други, т.е. културата ја делат нејзините припадници со што се одредуваат и границите помеѓу различните културни групи. Концептот на културното наследство, од друга страна, го одразува динамичниот карактер на нешто што е развиено, изградено или создадено, интерпретирано и реинтерпретирано во историјата и пренесувано од генерација на генерација.

Културното наследство ги поврзува минатото, сегашноста и иднината бидејќи ги опфаќа нештата наследени од минатото кои се сметаат од таква вредност или значење денес, што поединците и заедниците сакаат да ги пренесат на идните генерации.

Културно наследство (“национално наследство“ или само „наследство“), претставува наследство на физички-материјални артефакти (предмети направени од човечка рака) и нематеријални атрибути на некоја група или општество кои претставуваат оставштина од претходните генерации, и поради тоа се чуваат во денешницата за да бидат зачувани во наследство за добробит на идните генерации.

Културно наследство се материјални и нематеријални добра коишто, како израз или сведоштво на човековото творештво во минатото и сегашноста или како заеднички дела на човекот и природата, поради своите археолошки, етнолошки, историски, уметнички, архитектонски, урбанистички, амбиентални, технички, социолошки и други научни или културни вредности, својства, содржини или функции, имаат културно и историско значење.

Културното наследство влијае на идентитетот на одредена нација, на одредена населба, регион или држава. Она културно наследство кое има посебна вредност за целокупното човештво подлежи на режимот на строга заштита, односно станува објект на Светско наследство. Меѓутоа, често се случува некоја следна генерација да го отфрли она што претходната генерација го сметала за културно наследство, за да повторното оживување на наследството следи дури по смена на една или повеќе генерации.

Физичкото, опипливото или „материјалното наследство“ вклучува градежни и историски локалитети, споменици, артефакти и друго, кои имаат вредност да се зачувуваат за во иднина како културни добра. Тука спаѓаат разни предмети значајни за археологија, архитектура, наука или технологија, за специфичната култура, уметност и сл.

„Природното наследство“ истотака сочинува важен дел од културата која опфаќа рурална и природна средина со флора и фауна односно биоразновидност. Ваквата локација каде е заштитено наследство е важна компонента за туристичката индустрија која привлекува многу домашни и странски посетители-туристи.

Помалите предмети, како што се уметничките дела и останатите културни ремек дела (литература, музика, и сл.) ги собираат музеите и уметничките галерии.

Едновременно, во поширока смисла на културното наследство, од нематеријалната сфера влегуваат и општествените вредности како што се: традицијата, обичаите, фолклорот, писмото, јазикот, естетското и духовното верување итн. Секако, нематеријалното културно наследство многу е потешко да се зачува отколку физичките предмети.

Културното наследство кое низ историјата останало зачувано станува само посебе единствено и ненадоместливо. Поради тоа, одговорноста за зачувување е должност на актуелната, но и на идните генерации. Според тоа, **главна цел** на културното наследство е негово проучување и запознавање на поширока популација, како и заштита од уништување, односно негово исчезнување.

Сето тоа, се постигнува преку реализација во континуитет на **задачата** за константна имплементација на соодветни методи и стратегии за валоризација, реставрација, ревитализација, конзервација, заштита и пазарно менаџирање во правец на одржлив развој на културното наследство.

Во материјалното-физичко културно наследство (предмети направени од човечка рака) спаѓаат разни предмети кои имаат значајна вредност за историјата, археологијата, архитектурата, техниката, културата, уметноста и сл., односно станува збор за:

- градежни објекти (куќи, сакрални и световни објекти)
- историски споменици (бисти, рељефи, барелефи и сл.)
- други споменици (спомен чешми, плочи и сл.)
- материјални уметнички дела (артефакти, цртежи, фрески, икони, резби итн.)

Во нематеријалната културно наследство спаѓаат разни уметнички дела, значајни за литературата, музиката, религијата, фолклорот и сл., односно станува збор за:

- нематеријални уметнички дела (музика, ора)
- усните преданија (приказни, легенди)
- духовно верување (религија, обреди, празници)
- начин на живот (традиција, обичаи)

Категоризацијата на културното наследство е во контекст на стратешкото опкружување и на тој начин влијае и на предизвиците кои ги диктираат културните

добра во сите плански региони кои се условени од постоечките бази на податоци, како и од тематските активни институционални чинители.

Можниот потенцијал на секоја од овие поделби во контекст на културното наследство е многу значајна компонента за развојот на земјата на одредени нивоа кои го диктираат културното наследство во целина. Тој е насочен кон:

- Развивање на свеста за значењето на културното наследство и детектирање и мапирање на можните опасности на кои е изложено, како и потребата од негова заштита (протекторска свест);
- Конзерваторски и реставраторски истражувања на движно културно наследство со цел за да се заштитат материјалните добра од нивно уништување од различни непогоди, или пак, нивен неоодветен третман;
- Системска едукација и специјализација на конзерваторски, реставраторски и друг соодветен кадар во Република Северна Македонија;
- Вреднување и користење на експертски совети во доменот на третманот на културното наследство на Р. С. Македонија;
- Ефектуирање на мониторинг мисијата за состојбата на културното наследство, како елемент на превентива, односно идна приоритетна активност во доменот на заштитата на културното наследство;
- Организација и реализација на проекти и програми за презентација и негување на нематеријалното културно наследство;

Додека заштитата на културното наследство е насочена кон:

(1) Културното наследство како темелна вредност на Република Северна Македонија што се заштитува во секакви околности.

(2) Заштита на културното наследство што е од јавен интерес и се остварува задолжително на целата територија на Република Северна Македонија.

(3) Културното наследство се заштитува според неговите вредности, значење и степен на загрозеност, без оглед на времето, местото и начинот на создавањето или кој го создал и во чија сопственост или владение се наоѓа, како и без оглед дали е од световен или религиозен карактер и на која конфесија припаѓа или дали е регистрирано.

(4) Евидентирање, прогласување или друг начин на ставање под заштита, регистрирање и означување на културното наследство според одредбите на овој закон не може да се промени видот на сопственоста, ниту неговиот сопственик.

(5) Добрата за кои основано се претпоставува дека претставуваат културно наследство и се заштитуваат во обем и на начин утврдени со Законот за заштита на културното наследство

(6) Недвижното културно наследство и недвижните добра кои се заштитуваат заедно со нивната непосредна околина, преку утврдување на контактни зони согласно со законот, со исклучок на зградите чија главна и ефективна намена е чување или изложување на движно културно наследство и посебните скривници определени за сместување на движното културно наследство, како и центрите во кои се наоѓаат значаен број споменици и движно културно наследство определени како објект на заштита во случај на вооружен судир, кои се заштитуваат без нивната непосредна околина.

(7) Движното културно наследство кое се заштитува како поединечно добро или како збирка.

ПРЕГЛЕД НА ИНСТИТУЦИОНАЛНАТА СТРУКТУРА И КЛУЧНИТЕ ЧИНТЕЛИ

1.1 Преглед на релевантни стратегии, (повеќе)годишни програми и планови - Краток преглед на релевантната легислатива од тематската област (Култура и културно наследство)

Национални документи кои се активни (важечки) во 2021 / 2022 година од областа на културата и културното наследство се директно под ингеренциите на Министерството за култура на Република Северна Македонија (<https://kultura.gov.mk/>)

Клучните закони кои го регулираат работењето во културата и културното наследство се претставени на веб страницата на МКРСМ (<https://kultura.gov.mk/zakoni/>) и се наведени во Анекс 1 на оваа НРС.

1.2 Мапирање на клучните чинители во рамките на тематската област

Листата на институции кои директно или индиректно придонесуваат во развојот на културата и културното наследство во државата е детерминиран и мапиран и нивното евидентирање и преглед на нивните главни активности се предвидени во програмите од национален интерес, како и на локално ниво во контекст на локалните заедници. Тоа подразбира јавниот интерес во културата да се изразува преку законодавството од областа на културата и преку годишните програми за финансирање. Преку програмите на националните и на локалните институции од областа на културата, како и преку активностите на независниот културен сектор треба да се обезбеди непречено финансирање на актерите што го остваруваат јавниот интерес во културата. Тоа од друга страна, го обврзува Министерството за култура да воспоставува допирни точки и вкрстување на интересите со другите државни сектори заради остварување на јавниот интерес во културата. Тоа значи дека јавниот интерес во културата се третира како збир на сите вредности што подлежат на динамично преосмислување.

Во рамките на Министерството за култура на Република Северна Македонија во сверата за заштита на културното наследство работи посебен Сектор. Во Сектор за заштита на културното наследство се следните одделенија: Одделение за библиотечна дејност, за музејска дејност и одделение за недвижно културно наследство.

Посебен орган под ингеренции на Министерството за култура која работи на заштитата на културното наследство е Управата за заштита на културното наследство. Управата има организациона структура која ја сочинуваат 13 одделенија распоредени во три сектори:

- Сектор за идентификација, заштита и користење на културното наследство, со 6 посебни одделенија,
- Сектор за превенција и инспекторски надзор, со 4 посебни одделенија и
- Сектор за документација, меѓународна соработка и општи работи, со 3 посебни одделенија.

Во Република Северна Македонија постојат 10,974 (11.2005) објекти регистрирани како недвижно културно наследство 4,361 (44856) археолошки места; 1,726 цркви и манастири со преку 150,000 квадратни метри фреско-живопис; 1213 објекти од старата градска и селска архитектура, 47 кули, тврдини и мостови, 1026 споменици и спомен обележја, 126 објекти од исламската архитектура, 24 чаршии и други историски, урбанистичко-архитектонск целини, 32 стопански објекти и повеќе други видови на објекти и 5328 недвижности, како и над 500,000 музејски реликти. Според некои

археолози бројот на археолошки места во Р.Македонија изнесува над 6000. (<http://www.kultura.gov.mk>)

На годишно ниво се вршат археолошки истражувања на различни локалитети, но обемот на истражувачките работи најчесто е временски и финансиски ограничен. Во последните години, процентуално најбројни се систематските истражувања - околу 30 %, сондажните истражувања се застапени со околу 14%, заштитните со околу 12%, рекогносцирањата со 3% и истражувања преку недеструктивни методи со 1%.

Во поголем обем се истражени 20-тина археолошки локалитети, кои се презентирани во различен обем или воопшто не се презентирани, поради недостиг на инфраструктура, современо дизајнирана опрема, но пред сè – поради отсуство на менаџмент и маркетинг планови за нивна достапност и презентација до пошироката јавност. Актуелни проблеми во сегментот на археолошките истражувања се променливоста во континуитетот на истражувањата; за голем број поединечни објекти во рамките на локалитетите не се отпочнати дури ни превентивни конзерваторски интервенции; постои недоволен степен на обработка на добиените податоци од ископувањата; нема стратегија за физичко обезбедување на локалитетите поради што голем број локалитети продолжуваат да бидат цел на диви копачи; отсуствуваат планови за управување со археолошките локалитети; отсуствува стратегија за едукација – подигнување на јавната свест на локалното население за значењето на археолошкото наследство на нивната територија.

Согласно ЗЗКН досега не е донесена одлука за утврдување на резервирана археолошка зона пред сè од имотно-правен аспект, односно заради веќе планираните или донесени планови на национално или локално ниво за намена/користење на земјиштето/просторот на кој постојат сознанија за постоење на археолошки остатоци.

Во поглед на институционалната структура и клучните чинители се вбројуваат и институциите кои се наоѓаат во списокот на Националните установи во Република Северна Македонија од кои се регистрирани вкупно 57 објекти, сочинети од 16 Центри за култура, 5 Заводи за заштита на спомениците на културата и музеј (Битола, Прилеп, Охрид, Штип и Струмица), 2 Универзитетски библиотеки, 3 Национални установи-Библиотеки, 1 Филмски фонд на РМ, 1 Кинотека на РМ, 1 Филмски центар „Вардар филм“, 1 „Македонска филхармонија“, 1 „Македонска опера и балет“, 1 Ансамбл за народни игри и песни „Танец“, 7 Национални театри, 9 музеи-национални установи, 1 Национална установа „Стоби“, 1 „Спомен куќа на Мајка Тереза“, 1 Национален Конзерваторски центар, 2 Конзерваторски центари (Скопје и Гостивар), 1 Фестивал „Охридско лето“, 1 Манифестација „Струшки вечери на поезијата“ и 2 национални уметнички галерии (Скопје и Тетово).

Според сегашниот Закон за културното наследство (2004), заштитата на културното наследство е одговорност на 9 национални установи:

- 1 установа за управување со културното наследство;
- 3 установи кои се конзерваторски центри;
- 5 установи (Завод за заштита на спомениците на културата и музеј – Битола, Завод за заштита на спомениците на културата и музеј – Прилеп, Завод за заштита на спомениците на културата и музеј – Охрид, Завод за заштита на спомениците на културата и музеј – Штип и Завод за заштита на спомениците на културата и музеј – Струмица).

Овие институции функционираат како хибридни институции кои истовремено работат и со заштита на недвижно наследство, како и со музејски и галериски активности.

Според Законот за заштита на културното наследство, Установи за заштита на недвижното културно наследство во РМ се: Националниот конзерваторски центар,

Конзерваторски центар, Установи за управување со заштитени подрачја. Во Установи за заштита на движно културно наследство се: Музејски установи, Матична музејска установа, Библиотечни установи, Матична библиотечна установаи, Кинотечна установа. Други надлежни овластени субјекти за заштита на културното наследство како Управна организација е Државниот архив. Во делот на Други установи и други правни лица се вбројуваат Институтите: Институт за македонски јазик, „Крсте Мисирков“, Институт за фолклор „Марко Цепенков“, Институт за старословенска култура Прилеп, Институт за национална историја, Институт за литература, Институт за духовно културно наследство на албанците, Истражувачкиот центар за културно наследство „Цветан Грозданов“ при МАНУ, Институт за историја на уметност и археологија, Ателјеа, лаборатории и работилници; Овластени субјекти за заштита на фонотечните добра и на духовното културно наследство, и здруженија на граѓани на кои им е доверено вршење на јавни овластувања од областа на заштита на културното наследство.

Во Националниот регистар што го води УЗКН со (ре)валоризација на движното културно наследство внесени се 92 заштитени добра според следните видови и категорија на значење:

Уметнички предмети од категоријата значајно културно наследство (8), од категоријата значајно културно наследство „ex lege“ (6) и од категоријата - особено значење (12); Археолошки збирки од категоријата значајно културно наследство „ex lege“ (6) и од категоријата од особено значење (14); Етнолошки збирки од категоријата значајно културно наследство „ex lege“ (2) и од категоријата особено значење (4); Историски збирки од категоријата значајно културно наследство „ex lege“ (4) и од категоријата особено значење (8); Библиотечни добра од категоријата значајно културно наследство (1), категорија значајно културно наследство „ex lege“ (2) и од категорија особено значење (10); Аудиовизуелни збирки од категоријата особено значење (2), и Збирки на архивска граѓа од категоријата значајно културно наследство „ex lege“ (10).

Најголем дел од збирките се претставени во музејски/галериски простор и проблемите околу нивната заштита се пред сè од аспект на соодветноста и опремувањето на просторот во кој се изложени и условите во депоата во кои се сместени. Карактеристични (негативни) примери од овој аспект се: една од најзначајните збирки на икони е сместена во нестандардизиран простор (на вториот кат во НУ Музеј на Република Северна Македонија), збирки од сакрален карактер кои се сместени во катните галериски простори на верски објекти (цр. Успение на св. Богородица во штипско Ново Село, цр. Св. Никола во Штип, цр. Св. Никола во Куманово), или збирки кои се препуштени на „потребите“ на имателите (збирката на икони во Бигорскиот манастир), или во импровизирани витрини во сакрални објекти (цр. Св. Спас во Скопје, цр. Св. Никола Геракомија во Охрид и сл.), каде не постојат елементарни услови за нивна заштита.

Малубројниот и слаб капацитет на конзерваторскиот кадар (особено во заводите-музеи) придонесува за различен и не секогаш соодветен пристап во сложените постапки за конзервација/реставрација и презентација на сликарските содржини на предметите од збирките. Оттаму, за најзначајните збирки од тој вид засега се користат услугите на конзерваторската лабораторија на икони во НУ НКЦ Скопје која што (според ЗЗКН) е надлежна (само) за т.н. недвижност по намена, односно за дела од применетата уметност кои се во состав на недвижно културно добро.

За музејските збирки ретко постои соодветно изработен, ажуриран и достапен до пошироката јавност документациски материјал.

Посебна важност во заштита на светското културно наследство има Конвенцијата за заштита на светската културна и природна баштина-наследство која од страна на УНЕСКО во 1972 година била прифатена на Општата конференција. По приемот на РМ во УНЕСКО во 1993 година, со Одлука на Владата на Република Северна Македонија на 15 март 1994 год. е основана Националната комисија која како стручно и административна тело делува во рамките на Министерството за култура. Тоа значи дека ова Одделение обавува задачи и функција на национален координатор за соработката на РМ со УНЕСКО во сите области (наука, образование, култура, животна средина, информации, комуникации, човекови права, млади и спорт).

УНЕСКО (UNESCO–United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) како светска организација за заштита на културното наследство се наоѓа во состав на ООН која е специјализирана Организација на Обединетите народи за образование, наука и култура, формирана 16. ноември 1945 година. Првата основачка Конференција се одржала во Лондон од 01. до 16.11.1945 година, на која учествувале 27 држави.

Основна цел на УНЕСКО е да придонесе во мирот и стабилноста промовирајќи соработката меѓу нациите преку образованието, науката и културата, како метод за подобрување на универзалното почитување на правдата, законите, човековите права и основните слободи. Едновременно, УНЕСКО спонзорира проекти за образование, проекти поврзани со регионалната културна историја, проекти со кои се промовира културната разновидност и програми кои ги поддржуваат интернационалните договори за заштита на светското културно и природно наследство.

Во Република Северна Македонија работи и посебна организација Македонски Национален Комитет за споменици и места МНК ИКОМОС, која е формиран на 23 Февруари 1994 година, како огранок на Меѓународниот ИКОМОС со седиште во Париз. Оваа организација се занимава исклучиво со заштита, истражување и промоција на културното наследство во светски рамки. Значително внимание му посветува на конзервација и заштита на културното наследство преку одржување на форуми, трибини и расправи.

Сегашниот културен амбиент во РСМ не нуди основи за систематско стратегиско планирање што ќе се темели на јасни показатели за степенот на културниот развој и заштитата на културното наследство како и на одделни стратегиски документи за одржлив развој на неговата целокупност. Тематската анализа покажува дека поголемиот дел од културните институции не ја знаат сопствената мисија во општеството, а уште помалку имаат визија за својот одржлив развој. Токму тоа го оневозможува вистинскиот развој на културните добра во РСМ и ги издвојува одредените слабости во културната политика како и можностите и приоритетите кои се достапни за да ги реализираат соодветните проекти кои ќе донесат одржлив развој во контекст на културата и културното наследство во РСМ.

1.3 Утврдување недостатоци во усогласеноста во целите на секторската политика

Општ впечаток е дека институционалната култура во Република Македонија е од затворен тип, Таа е неконкурентна, се покажа и како нестручна, односно непрофесионална. Тоа подразбира дека многу нешта во институционалната организациска структура не се променети, доминира традиционален организациски

модел, кој не може да одговори на новите стратегии согласно светските стандарди за одржлив развој на културата и културното наследство. Од друга страна, тоа подразбира дека има неможност за иновација и проток на информации како на вертикално така и на хоризонтално ниво. Институциите не се доволно иницијативни, немаат креативност и претприемништво, а тимската работа е недоволно застапена или слабо развиена, комуникацијата е вертикалка и неефикасна. Институциите живеат во својот микрокосмос наместо да се приспособуваат на новите барања за создавање нови стратегии за одржлив развој и на регионално и светско ниво. Институциите, особено националните, работат без стратешки планови за долгорочно работење и развој, без прецизно дефинирани мисии, визии и основни цели, поради што често се јавува и двојство во работењето и мешање на „надлежностите“. Можеби е време да се проговори јавно за сите препреки, проблеми кои го кочат протокот за поврзување на сите ресурси со цел да се прилагодат на новите стратешки планови, т.е. од интракултура да се премине во интеркултурализам и мултикултурализам. И покрај мапирањето на клучните чинители (на локално и национално ниво) во рамките на културата и културното наследство од страна на државните институции надлежни за тематската област, се јавуваат одредени реални недостатоци кои можеби воопшто не се поврзани со процесот на децентрализацијата во минатото, туку напротив институциите (национални и локални) се соочуваат со низа проблеми: лош и партизиран менаџмент, огромни трошоци за одржување, недостиг на финансиски средства, масивност, недоволно квалитетни програми, недоволна партиципативност и слаба комуникација со засегнатите страни. Мапирањето на клучните чинители во рамките на културата и културното наследство, ни ги детерминира проблемите кои заради остварување на политичките цели на државата се сè позастапени, а општествената стручна оправданост како и да не е значаен сегмент. Анализата покажува дека многу национални институции биле фаворизирани (пред сè, финансиски) за сметка на останатите културни институции на национално и локално ниво. Од друга страна, многу културна институции биле оставени сами на себе, заборавени и препуштени на пропаѓање без разлика на нивното значење во инженерциите и вклученоста во програмите за одржлив развој на културата и културното наследство.

Преку мапирањето на клучните чинители во тематската област воочивме и еден многу значаен недостаток кај културните локални институции, дека тие воопшто не развиваат посебни маркетиншки активности, и невршат квантитативни и квалитативни анализи за мотивите, културните потреби и однесувања во контекст на тематската област а универзитетите во земјата не нудаат соодветни студии за подигнување на културниот менаџмент, маркетинг и менаџирање на настани и проекти од областа на културата. Мапуирањето ни детектира и дека лицата кои делуваат и најмалку на тоа поле се школуваат надвор од државата. Отсуството на професионален менаџерски кадар во културата резултира со „инстант“ решенија кои на подолг рок ги стеснуваат условите за реализирање на идеите на културните дејци и уметниците. Се појавува недостог на класификација на поединечниот, локален и национален интерес во културата, иако би требало да се реши се со стратешки документи консолидирани во контекст на потребите на културата од јавен интерес. За да ги надминеме сите овие недостатоци во усогласеност со целите на секторската политика Националната стратегија за развој на културата во РСМ усогласила одредени клучни мерки и насоки за да се надминат одредени недостатоци и да се создаваат услови за стратешки насоки за развој на културата, насочување на институциите на заедничка соработка, поддршка на граѓанските, индивидуалните или неформалните иницијативи, како и активирање на

независната сцена, и споделување на ресурсите по принципот на хоризонтални, отворени институции. Овие насоки предвидуваат институциите да прераснат во професионални и општествено одговорни институции, посветени на нивната мисија во општествениот развој. Институциите треба да бидат отворени за потребите на сите категории граѓани, особено децата и младите, лицата со посебни потреби и старите лица.

За музејските предмети и збирки не постои воспоставен систем за проценка на нивната (сметководствена) вредност, поради што институциите се соочуваат со сериозни проблеми при осигурувањето на предметите по различни основи.

Конзервацијата на библиотечниот материјал се врши во единствената специјализирана конзерваторско-реставраторска лабораторија при НУБ „Св. Климент Охридски“ во Скопје. Нејзиното тековно работење е обременето со недостаток на техничка опрема, простор и кадар.

НУ Кинотека на Северна Македонија води постојана грижа за богатиот аудиовизуелен материјал, го одржува во состојба на целovitост и функционалност. Се води континуирана евиденција за аудиовизуелните добра (покрај таа која што се спроведува според методологија за заштитната евиденција согласно ЗЗКН), и придружна документација, а се спроведува и редовна ревизија на состојбата на аудиовизуелните добра. Од 2011 година отпочнато е со дигитализација на македонските филмови, со што покрај заштитата се зголемуваат и можностите за пристап и користење на филмското наследство, како и на неговата трајност со изработка на нови копии на филмска лента или на дигитален носач.

Во доменот на аудиовизуелните добра, покрај проблемите со кадровската екипираност, евидентна е лошата состојба на богатиот фонд на аудиовизуелни добра (телевизиска продукција) и фонотечните збирки и материјали во Македонската Радио Телевизија што укажува на потребата од преземање итни активности за нивно истражување, документирање, валоризирање и воспоставување заштита.

Во архивското работење извршено е микрофилмување само на дел од архивските фондови и збирки. Тие не се дигитализирани заради што многу почесто од дозволеното се користат оригинални материјали, што доведува до нивно оштетување. Генерално, архивскиот материјал се чува во несоодветни депоа, а како проблеми се наметнуваат и недоволна кадровска екипираност и обученост, особено во делот на конзерваторско-реставраторските профили, и недоволна достапност на содржините на архивскиот материјал пред пошироката јавност.

Според последните податоци архивот е домаќин на 13.5 км филмски архивски материјал. Во составот на Државниот архив постои и лабораторија за конзервација и реставрација и за микрофилмување (има повеќе од 11 милиони филмувани снимки). Досега се дигитализирани само документи и архивска граѓа од Османлискиот период (преку соработка со стручни лица и архивисти од Р. Турција).

Како е една од неопходните реформи се јавува одредувањето на јасни критериуми за вмрежување на културните институции, односно ревидирање на постојната мрежа на национални институции. Националната стратегија во тој сегмент предвидува:

- Темелна ревизија на работењето на културните институции во изминатиот период
- Формирање независна комисија за ревидирање на постојните ресурси (кадровски, технички, програмски) на културните институции,

- Ревитализација на јавните институции преку враќање на нивната основачка и статутарна мисија и преку сондажа на мислењата на вработените во институциите, сè заради унапредување на нивните основни функции.
- Континуирано објавување на сите извештаи по сектори (програми, одлуки, комисији, и друго) на веб страницата на Министерството за култура.

Мапирањето на клучните чинители во областа на културата и културното наследство, воочувањето на негативните реперкусии од непланското работење во културните институции ни укажуваат и на долгорочни мерки во институционалната реформа.

- Насочување на институциите кон влијание на заедницата и подготвеност за креативно поврзување (локално, национално, регионално и меѓународно.
- Преиспитување на мрежата на национални институции, на нивните цели, визија и мисија во општеството
- Давање насоки за годишно и повеќегодишно финансирање на новата мрежа на јавни институции.
- Мапирање и анализа на ресурсите што постојат на локално и национално ниво,
- Утврдување на соодветни модели за управување и финансирање на локални установи во што ќе учествуваат сите општини.

Потенцијалните потешкотии во спроведувањето на реалните мерки, ни го отвара прашањето (заедничко) за подобрување на транспарентноста на културниот систем, меѓусебната соработка, предложените реформи, за добробит на сите институции, без разлика на нивниот статус, а во согласност со нивната мисија, стратешките планови, анализата на нивната инфраструктура, кои на своевиден начин ја создаваат и основата за изработка на приоритетната листа на капитални вложувања и унапредувања на човечките ресурси кои ќе послужат и како основа за националната развојна стратегија 2021-2041. Сето ова ги посочува и потенцијалните потешкотии на спроведување на културната политика на РСМ

ОСНОВНИ ПОДАТОЦИ/ИНДИКАТОРИ И МОЖНИ НЕДОСТАТОЦИ НА ПОДАТОЦИТЕ

1.4 Дефиниција (разработка) на основните индикатори и податоци

Националната стратегија за развојот на културата за периодот 2018 – 2022 година сè уште е во рана фаза од спроведувањето и работите треба да се интензивираат. Фактот дека дополнително е одложено усвојувањето на законите за културата и за заштитата на културното наследство, како и на Националната стратегија за заштита на културното наследство говори за потенцијалните недостатоци и потешкотии во спроведувањето на културната политика воопшто. Засегнатите страни го потенцираат недостигот од оперативен план чија цел било спроведувањето на Националната стратегија. Тоа од друга страна, го иницирало спроведувањето на Законот за децентрализација со цел да се поддржат локалните дејства од областа на културата. Евидентиран е факт кој покажува дека културната понуда и инвестирањето во регионите се распаѓаат и ни ја посочува важност од разработка на постоечките проблеми и нивно имплементирање во Националната развојна стратегија.

Постоечките потенцијални потешкотии во секторската и културната политика на државата ги иницира основните податоци/ индикатори и моќни недостатоци во податоците кои треба да бидат приоритет во понатамошните програмски решенија на сите установи на РСМ. Би потенцирале само неколку од нив заради значајноста од нивно решавање во најкраток временски рок:

- Несоодветната употреба на ресурсите на Инструментот за претпристапна помош (ИПА) за финансирање проекти од културната и креативната индустрија во земјата во согласност со целите на културната политика за поддршка на наследството и културниот развој и креативните сектори (ККС).
- Очигледен недостиг на значајни вештини кој го одразува и недостатокот во образовниот систем за подготовката на креативната економија и управувањето на ресурсите во областа на културата (вклучувајќи го и наследството). Истражувачите и конзерваторите не наидуваат на добро разбирање и засилување со цел да ја извршуваат својата работа. Инспекциите и надзорот немаат соодетен кадар со искуство во работа со наследство и конзерваторска работа.
- Не постои конкретна политика за поддршка на развојот на локалните културни и креативни индустрии, како: агенти за економски развој, иновација, претприемништво и групирање за помош во произлегувањето на дигитална и креативна економија.
- Политиката нема поддршка во дистрибуцијата на производи од областа на културата и промоција на пазарот/промоција на ваквото производство.
- Недоволна свест за заштитата на културното наследство, недобро владеење на властите во контекст на меѓуинституционалната соработка за заштитата на културното наследство и спречување на незаконски грабди на места со статус „културно наследство од особена важност“.

1.5 Утврдување на изворите (институции, бази на податоци, документи) на податоци, индикатори и информации

Повеќегодишната примена на Законот за култура покажа дека одделни одредби не се доволно прецизни, додека, пак, дел од прашањата во меѓувреме се регулирани со други посебни закони, поради што не постои потреба од нивно натамошно регулирање со пропис од областа на културата. Исто така, се појави потреба за термилошко усогласување на одредбите од овој закон со другите системски закони од областа на културата. Законот за културата, и покрај тоа што го утврдува националниот интерес, на недоволно јасен начин го дефинира јавниот интерес во културата, а не ги детектира ни принципите за остварување на јавниот интерес во културата.

Тргувајќи од актуелните состојби и искуствата од повеќегодишната примена на Законот за културата, како и поради потребата од доизградба на правниот систем во кој се остварува културата, усогласен со странските компаративни искуства, се покажа потребата од преиспитување на нормативното регулирање на културата.

Во тематската област „Култура и културно наследство“ клучна стратегија е Националната стратегијата за култура на РСМ во периодот 2018-2021 како и Законот за заштита на културното наследство, Стратешките планови завршно со 2024 година, и

Годишните извештаи од работењето на Националните и локалните установи во кои се дефинираат индикаторите за културата и културното наследство. Стратешките цели ги опфаќаат и индикаторите кои се мерени во неколку анализи спроведени од страна на Министерството за култура и од граѓанскиот сектор и за нив се доставени посебни извештаи. Истотака достапни се и низа позитивни и негативни индикатори направени во рамки на посебни проекти кои биле имплементирани од граѓанските организации се со цел да се утврдат сите неусогласености меѓу релевантните чинители корисниците на културните добра.

Главните индикатори за оценка на развојот на културата се опфатени во стратешките планови на Министерството за култура заклучно со 2022-2024 година.

Индикаторите за мерење на работата во сферата на културата кои се директно поврзани со тематската област се базираат врз основа на: квалитет, ефикасност, транспарентност, стратешко планирање и креирање политики, културни институции и друго.

Стратешкиот план за периодот 2022 – 2024 година е документ изготвен од Министерството за култура на Република Северна Македонија, чија цел е да обезбеди преглед на културните политики во земјава, на развојните трендови на културниот и креативниот сектор, како и презентирање на акцискиот план кон создавање поволно опкружување за зголемување на улогата на културата. Стратешкиот план е разработен како развоен стратешки документ кој ја содржи потребната логична целина и компактност. Планот е реален, изработен е според инклузивен принцип, што е основа за транспарентност и отчетност. Тој ги содржи во развиена форма неопходните елементи и стандардната структура. Во овој стратешки план за работа, при анализата на состојбите, Министерството за култура како клучни ги лоцира следните фактори:

- Особено значајно во овој Стратешки план е постоечката стратегијата на патот кон Европската Унија и е во контекст на зачувување на нашиот идентитет и нашата заедничка култура. Неопходно е да се создаде стабилна правна и институционална средина за развој на уметноста и културата, приближувајќи се до стандардите и барањата на Европската Унија, убедени во конструктивниот, образовниот, но и развојниот карактер на културата која, исто така, може да стане промотор за економскиот развој на земјата.
- Стратешкиот план на Министерството за култура за периодот 2022 – 2024 година опфаќа програми и потпрограми за поголемиот дел од реформските процеси во областа на културата во Република Северна Македонија. Во следниот период активностите на Министерството за култура ќе бидат насочени кон потребата за негување на силна и стабилна демократија, на личните права и слободи, на разновидноста и слободата на изразување, при што новото читање на културата во Република Северна Македонија ќе се засновува врз еднакви културни права за сите и креирање простор за негување на разновидноста и плуралните културни идентитети.

Како посебни стратешки приоритети на културниот развој во следниот период во Стратешкиот план се утврдени:

- Создавање стабилно правно и институционално опкружување за развој на уметноста и културата.

- Развој на координирана и ефикасна културна политика. Зачувување и заштита на материјалното и нематеријално културно наследство, зголемување на јавниот интерес за културни програми преку подобрување на инфраструктурни услуги, како и зголемување на уметничкиот квалитет.
- Градење унитарно, мултикултурно и толерантно општество преку суштинска политичка поддршка со која Република Северна Македонија ќе се гради како граѓанска држава на сите што живеат во неа: Македонци, Албанци, Турци, Срби, Власи, Роми, Бошњаци и сите други помали заедници, во смисла на поголема интеркултурна комуникација и градење дух на меѓусебно почитување.
- Унапредување на добрососедските односи, активно учество во регионалните иницијативи и зацврстување на соработката со европските и со воневропските земји на билатерален, регионален и на меѓународен план преку културна соработка.
- Интегрирање во Европската Унија.

Министерството за култура, како државен орган надлежен за работите во културата, ги формулира основните принципи на стратешкиот развој во следниот период, како: **еднаквост, пристап, учество и права**. Овие принципи се засновуваат врз основното човеково право – правото на култура – како неприкосновено право околу кое се поставени и принципите на идниот стратешки развој на културата. Врз овие принципи се развиваат основите на новата културна политика: демократизацијата на културата; поддршката на креативноста, плурализмот и на инклузивноста; граѓанскиот концепт во културата итн.

Министерството за култура е надлежно да овозможи услови за развој на координирана и ефикасна културна политика преку: воспоставување функционални, законодавни, организациски, материјални и финансиски услови за развој на културата; воспоставување експертска и вонпартиска кадровска политика; обезбедување автономија на субјектите во културата; воведување принципи на транспарентност и партиципативност во процесите на носење одлуки и стратешко управување, особено евалуација, анализи, истражувања и интерсекторско усогласување со другите ресори на државните политики.

Стратешкиот план е изготвен во согласност со Методологијата за стратешко планирање и подготвување на годишна програма за работа на Владата на Република Северна Македонија („Службен весник на РМ“ бр. 124/08, 58/18 и 233/19) и Упатството за начинот на постапување на министерствата и другите органи на државната управа во процесот на подготвување на Стратешкиот план и Годишниот план за работа („Службен весник на РСМ“ бр. 131/18).

Со Стратешкиот план е предвидено да се имплементираат вкупно 5 програми и 16 потпрограми кои се посветени на развој на културата, унапредување на институционалната инфраструктура, заштита на културното наследство во согласност со современите меѓународни стандарди, како и поддршка на независната културна сцена. Истовремено, во Стратешкиот план на Министерството за култура се содржани и целите и задачите на организациските единици и на Министерството во целина, активностите за остварување на тие цели, ефектите и резултатите што се очекуваат и човечките и финансиските ресурси за нивно остварување. Реализацијата на целите и задачите е дадена по носители и рокови за нивно извршување. Во овие рамки, покрај редовните активности, ставен е акцент и на продолжување на реформите на полето на унапредување и развој на културата во Република Северна Македонија.

Културната политика во текот на 2020 и 2021 година е под големо влијание на КОВИД-кризата, што ја наметна потребата да се обезбеди правото на култура во такви услови. Пандемијата предизвикана од ширењето на вирусот КОВИД-19 значително влијаеше врз динамиката на културниот живот во Република Северна Македонија, како и врз претставувањата во меѓународни рамки. Националните установи ја остваруваа својата дејност во скратени рамки, што се одрази врз нивната продукција. Исто така, дел од проектите што беа поддржани во рамките на Годишните конкурси не се реализираа, односно беа откажани од страна на нивните носители или од организаторите на настаните во странство.

Министерството за култура ги имплементираше мерките на Владата на Република Северна Македонија и на Министерството за здравство што се однесуваа на здравствената превенција и се фокусираше на изнаоѓање можности за поддршка на најранливите категории во културниот сектор, кои во моментот трпат и егзистенцијални последици. Во таа смисла, Владата донесе уредби со законска сила: за финансиска поддршка на самостојните уметници за време на вонредна состојба, за финансиска поддршка на филмските работници за време на вонредна состојба, за финансиска поддршка на уметниците и на други физички лица кои самостојно вршат дејности и други активности во областа на културата за време на вонредна состојба. Исто така, беа донесени и Одлука за финансиска поддршка на уметниците и на културните работници, Одлука за финансиска поддршка на филмските работници и Одлука за финансиска поддршка на самостојните уметници.

Во програмска смисла, пандемијата предизвикана од ширењето на КОВИД-19 јасно ја лоцираше и потребата од засилена поддршка на иновативните форми на соработка во културата, активно користење на комуникациските технологии итн.

Во рамките на функционирањето на Министерството за култура, посебен акцент беше ставен на усогласувањето на културните политики во Република Северна Македонија со релевантните културни политики, пред сè, на ОН, УНЕСКО, ЕУ, како и на активната партиципација на нашата држава во политиката на ЕУ за отворање и збогатување на европскиот културен простор. Во текот на 2020 година се вршеше усогласување на текстовите на билатералните документи со: Италијанската Република, Република Србија, Унгарија, Република Косово, Португалската Република, Република Австрија итн. Во текот на 2021 година Министерството имаше значајни заложби за обновување на културната соработка со повеќе европски земји, меѓу кои: Франција, Италија, Египет итн. Истовремено, во 2021 г. почна да работи Културно-информативниот центар на Република Северна Македонија во Тирана, но програмата на центрите во странство се реализира во многу мал процент поради актуелната здравствена криза. Особено внимание беше посветено на активностите што се однесуваат на состојбата со „Природното и културното наследство на Охридскиот Регион“ – добро впишано на Листата на УНЕСКО за светско природно и културно наследство. До Центарот за светско наследство на УНЕСКО беше доставен Извештајот за состојбата со заштитата на природното и културното наследство на Охридскиот Регион и напредокот во спроведувањето на препораките по Одлуките од Комитетот за светско наследство на УНЕСКО (Краков, 2017 година) и Одлуките од Комитетот 43 СОМ 7В.36 и 43 СОМ 8В.9 (Баку, Азербејџан, 2019 година). Во рамките на Повикот на Центарот на УНЕСКО за светско наследство за финансирање проекти од областа на заштитата на културното наследство за 2021 година, беше одобрен проектот на НУ Завод за заштита на спомениците на културата и музеј – Охрид за надградба на капацитети.

Министерството за култура активно учествуваше: на Конференцијата на Советот на министри за култура на Југоисточна Европа (CoMoCoSEE); во заедничкиот проект „Образование за холокаустот и меѓукултурното разбирање во Југоисточна Европа: обновување на ексјугословенскиот павилјон во Аушвиц-Биркенау“; во проектот „Борба против нелегалната трговија со културната сопственост во Западен Балкан“, финансиран од страна на Европската комисија итн.

Во рамките на меѓународните активности во 2021 година, потпишан е договор за соработка меѓу Министерството за култура и Европскиот центар за византиски и поствизантиски споменици во доменот на заштитата на културното наследство. Врз основа на овој договор, ќе следува понатамошна соработка за конзервација на значајни споменици во РСМ, а во прв ред проектот за конзервација на ѕидното сликарство во црквата „Св. Ѓорѓи“ во Курбиново.

Во Програмата на УНЕСКО за прославување јубилеи на историски настани и еминентни личности за периодот 2020 – 2021 година беа прифатени јубилеите „100 години од раѓањето на Блаже Конески“ и „50 години од смртта на Параскеви Кирјази“. За одбележувањето на јубилејот „50 години од смртта на Параскеви Кирјази“ беше испечатена публикација и беше изработено видео, а за јубилејот „100 години од раѓањето на Блаже Конески“ се реализира програма на активности во 2021 година.

1.6 Идентификација на потенцијални недостатоци во податоците

Според извршените анализи во последните години, како основни слабости може да се нотираат:

Недостиг на човечки ресурси во одредени сектори, особено во: Секторот за управен и инспекциски надзор, Одделението за внатрешна ревизија и Одделението за стратешко планирање, креирање политики и следење.

- Непостоење на централизирана архива во Министерството.
- Недоволна искористеност на претпристапните фондови за поддршка на проекти од доменот на културата.
- Потреба од измена и/или дополнување на законската регулатива во сите домени на културата.
- Застарени и несоодветни инфраструктурни капацитети во голем дел од установите од областа на културата и недоволни фондови за инвестициско одржување, реконструкција, адаптација и набавка на опрема.
- Драстичен недостиг на стручен кадар во дејноста на заштитата на културното наследство, особено во доменот на недвижното наследство.
- Застарени и несоодветни технички и кадровски информатички капацитети во сите национални установи од областа на културата, што оневозможува примена на современи технологии, како и соодветно документирање и дигитализација на културните ресурси.

Утврдените слабости од досегашната анализа врз основа на постоечките документи, ќе бидат предмет на дискусија на посочените дискусии во планските региони, сè со цел да се утврди објективната реалност на нивното егзистирање, создавање потешкотии и неможност за реализирање на низа проекти кои се до витално значење во утврдените приоритети на Министерството за култура и другите релевантни чинители.

РЕЗИМЕ НА ИНПУТИ ОД ПРОЦЕСОТ НА КОНСУЛТАЦИИ СО РЕЛЕВАНТНИТЕ ЧИНТЕЛИ/ИНСТИТУЦИИ

Како последица на погрешни политики, во изминатата деценија дојде до одредена партизација и заробување на културата во одредени сфери. Низа ретроградни активности поттикнаа конфузија во разбирањето на културниот идентитет, антагонизирање на општественото ткиво и девастација на културниот капитал. Ваквите состојби наложуваат одредени промени во системот на културата, негово професионализирање, негово отворање за широко демократско учество на граѓаните и, едновременно, негова заштита од негативните влијанија која претставува неопходност. Поради тоа се препорачливи ефикасни механизми не само на набљудување на видливите пропусти и слабости во културните сектори, туку е неопходна евалуација на политиките и постигнувањата, како и создавање практични пристапи за детектирање, мапирање, зачувување, заштита, промоција и популаризирање на културните вредности во целина. За да може да се говори и за стратемиските приоритети неопходно е и ослободување во односите на културата и создавање на културна политка која ќе ги координира детерминираниите слабости со релевантните чинители, посочувајќи и иновативни правци во интервенцијата, поголема професионалност и иницијативна соработка меѓу деловниот и граѓанскиот сектор. Само на тој начин ќе се нормализираат низа процеси во културните случувања, самоактуелизација на институциите (локални и национални), но за општо добро на сите во одржливиот развој на културата и засегнатите човечки и природни ресурси.

Во насока на препорачаните ефикасни механизми ги истакнуваме следниве инпути кои ќе придонесат за позитивни културни политики и одржлив развој на културата и културното наследство:

За истражувачки проекти

- Унапредување на конзерваторски истражувања на движно културно наследство со приоритет на наследството со најголема вредност и значење или со повисок степен на загрозеност
- Поддршка на веќе започнати археолошки истражувања, обработка на документација и движни наоди од претходни и/или тековни археолошки истражувања и објавување на резултатите од археолошките истражувања.
- Поттикнување за собирање, документирање, идентификување, истражување, интерпретација, заштита и управување на движното и на нематеријалното културно наследство.
- Истражувања, ревалоризација на музејски и библотечни збирки, изработка на елаборати за валоризација на нематеријално културно наследство

Конференции, едукативни проекти и работилници

- Унапредување на стручното знаење и стручното работење особено во поглед на превентивната конзервација (чување, одржување, ракување и транспорт на движни добра).
- Стимулирање на музејската едукација за поттикнување на интересот за музејската дејност кај децата, младите, лицата со попреченост, лицата во социјален ризик, припадниците на маргинализирани групи или на групи со помалку можности.
- Организација и реализација на конференции, симпозиуми од областа на заштитата на културното наследство

- Организација и реализација на едукативни и/или стручни работилници од областа на заштитата на културното наследство

Заштита и чување на културното наследство

- Заштита на недвижното и на движното културно наследство преку обезбедување конзерваторско-реставраторски работи и активности, со акцент на недвижното културно наследство со најголема вредност и значење и со висок степен на загрозеност.
- Превентивна конзервација на движни предмети и обезбедување соодветни услови за чување на музејските и на библиотечните збирки.
- Поддршка на откуп и водење на музејски збирки со цел промовирање и презентирање на музејското културно наследство.
- Создавање услови за соодветно депонирање, изложување, чување и подобрување на музејските збирки на постојани поставки преку нивно реконципирање, научно валоризирање и ревалоризирање и технолошко осовременување.
- Инвентаризирање на музејските предмети и изработка на музејска документација, дигитализација на документацијата и вмрежување на веќе создадените бази на податоци.
- Поддршка на создавањето аудиовизуелни записи за заштита и промоција на нематеријалното културно наследство.
- Поддршка на откуп и водење на библиотечен фонд со цел промовирање и презентирање на библиотечните добра.
- Одржливост, негување и пренесување на нематеријално културно наследство.
- Унапредување на условите во музеите за соодветно депонирање и изложување на музејските збирки
- Овозможување пристап и непречен протек на информации за библиотечните фондови (COBISS.MK)
- Заштита на нематеријалното културно наследство преку создавање аудиовизуелни записи

Презентација и промоција на културното наследство

- Јавно промовирање на културното наследство, со акцент на наследството од најголемо значење, преку соодветни изложби.
- Промовирање на културното наследство како средишна точка на обединување, размена на заеднички вредности, односно промовирање на културното наследство на различните етнички заедници како потенцијал за интеркултурен дијалог.
- Презентација и интерпретација на музејските содржини за лицата со попреченост.
- Популаризација и подигнување на свеста за значењето на културното наследство во сите плански региони
- Развивање одржлив културен туризам во сите плански региони, а посебно во Охридскиот Регион кој е под заштита на УНЕСКО.
- Создавање и публикување стручна литература од областа на заштитата на културното наследство (на завршени истражувачки трудови, каталози, монографии, списанија, збирки итн.)
- Организација и реализација на проекти и програми за презентација и негување на нематеријалното културно наследство

МЕЃУ ТЕМАТСКИ ПРАШАЊА (СОЦИЈАЛНА ИНКЛУЗИЈА; ДОБРО ВЛАДЕЕЊЕ; УПРАВУВАЊЕ СО РИЗИК ОД КАТАСТРОФИ И ОТПОРНОСТ; ДИГИТАЛИЗАЦИЈА И ИНОВАЦИИ; РОДОВА ПЕРСПЕКТИВА)

1.7 Управување со ризици од катастрофи и отпорност

Во последниве години, испреплетените глобални економски, климатски и здравствени кризи го направија очигледно степенот до кој сите луѓе, без оглед на земјата во која живеат, се тесно поврзани едни со други и може да бидат силно погодени од изборите и политиките што се спроведуваат надвор од нивните граници.

Бидејќи културата – вредностите, знаењето, верувањата, начините на живот – ги посредува сите индивидуални и колективни одговори на предизвиците со кои се соочуваат општествата, таа не може да се сфати како една тематска област, одвоена од другите тематски области. Културните права се суштински релевантни за секоја димензија на глобалната криза. Од една страна, одредени културни ресурси и услови за остварување на културните права се загрозувани од влијанијата на кризите, а од друга страна, различноста на културните ресурси и слободното остварување на културните права и слободи нудат можности за подобар одговор на овие кризи, и на глобално и на локално ниво, прикажувајќи ја и универзалноста, што е особено значајна како единствена форма на усогласен глобален одговор, но и на различноста во смисла на решавање на конкретни влијанија, актери и можности.

Разните елементарни непогоди на глобалните, регионално и локално ниво претставуваат сериозни закани, како за човекот така и за природните и културните ресурси. Најсвежиот пример кој ни е и индикатор за превенција и во пандемиски услови е пандемијата предизвикана од корона вирусна болест (КОВИД-19) која беше и сеуште претставува катаклизма за културата, културното наследство и културните права воопшто. Факт е дека пандемијата се закани со глобална „културна катастрофа“ која предизвика и сеуште предизвикува долготрајни последици за човековите права доколку не се преземат ефективни мерки веднаш. Посебните мерки од пандемијата се третираат во одредени извештаи, со цел да се истражат негативните реперкусии од КОВИД-19 во однос на културните права како и културата и културното наследство, како и правото на наука, за подобрување на почитувањето на правата. решенија и градење на издржливост и управување со ризици од катастрофи и отпорност.

Економската криза што ја придружува пандемијата, исто така, имаше непропорционални ефекти врз културните сектори и оние што работат во нив. Економските права и културните права се особено тесно поврзани во такви времиња. Значителен број на уметници, културни практичари, музејски работници и други се моментално невработени, а уметниците кои настапуваат во живо и техничките тимови кои ги поддржуваат настапите се особено погодени со оглед на нивните односи со публиката во живо. Други, како што се писателите, може да работат сами, но исто така се потпираат на јавни настани за својот приход. Уметничките работници и културните практичари се меѓу оние кои се најтешко погодени од кризите на невработеност поврзани со пандемијата ширум светот, имајќи ја предвид специфичната природа на нивното вработување, кое може да биде спорадично, да бара да бидат самовработени или да работат како хонорарци или да наложуваат други работни места.

Влијанието на случувањата во кризни ситуации се влошува со ставовите во некои земји, кои се чини дека ги обвинуваат самите културни сектори или сметаат

дека „уметноста на некој начин не е вистинска работа, туку е привилегија“. Многумина од официјалните лица сугерираат дека оние кои работат во уметноста треба едноставно да добијат други работни места, и тие беа/се принудени од економските околности да размислуваат за промена на нивната професија, што секако претставува загуба не само за нив како поединци, туку за општеството и културните права на сите. Достоинството и важноста на креативната работа, како и правата на работа и на правични и поволни услови за работа за оние во уметничките и културните сектори, мора да бидат целосно признати. Ако уметниците, културните практичари, културните работници и бранителите на културните права се лишени од нивните права и неможност да си ја вршат работата, на секого му се намалуваат културните права, при што во отсуство на соодветна поддршка, тоа ќе значи загуба за целокупното општество. Многу јавни простори витални за уживање на културните права, вклучително и културни простори и институции како што се младински центри, музеи, галерии, места на културно наследство, простори за претстави, културни центри, библиотеки и книжарници, беа затворени, понекогаш и повеќе пати, прекинувајќи го пристапот до јавноста, но и намалување на нивните приходи и потенцијално доведување до трајно затворање. Воедно одржувањето и реставрацијата и конзервацијата на локалитетите на културно наследство беше и е сеуште засегнато, а практиките на нематеријалното наследство како што се локални фестивали долговреме и некои од нив сеуште се прекинати (карневали, фестивали, концерти....). Една држава забележа дека таквите затворања ги намалија можностите за стекнување знаење, рекреација и слободни активности за целото население, со што претставуваа опасност за нивното чувство на припадност кон општеството и на нивното чувство за заедница. (<https://www.ohchr.org/EN/Issues/CulturalRights/Pages/Covid19.aspx>).

Дури и за време на пандемијата од COVID-19, климатската вонредна состојба останува една од најголемите закани со кои се соочило човештвото и мора итно да се реши. Како што стапките на зарази се искачија низ целиот свет, исто така се зголемија и рекордните температури. Несреќите поврзани со климатските промени, како пожари, поплави, земјотреси ги погодија популациите кои паралелно се борат со постоечкиот вирусот. Климатската вонредна состојба останува егзистенцијална закана за животот, за човековите права и за човековите култури.

Неопходно е да се заштити не само културата и културното наследство само по себе, туку условите што им овозможуваат на сите луѓе, без дискриминација, да пристапат, да учествуваат и да придонесуваат за културниот живот преку процес на континуиран развој. Овие услови се во голема мера загрозени од климатската вонредна состојба. Универзалноста на човековите права, вклучително и културните права, нема никакво значење денес без животна средина во која може да се уживаат. Климатските промени имаат и ќе продолжат да имаат големо влијание врз културите и културното наследство на целото човештво, а со тоа и врз сродните човекови права на милијарди луѓе. Додека повеќето човекови права се засегнати од климатските промени, културните права се особено драстично погодени, бидејќи тие ризикуваат едноставно да бидат избришани во многу случаи. Оваа реалност не е соодветно признаена во тековните иницијативи за климатски промени. Тоа мора да се препознае како прашање на меѓународна правна обврска и да се решава како приоритет и на национално и на локално ниво преку соодветно и навремено управување со ризици од катастрофи и отпорност. Можеби е време да се запрашаме. *Ако веќе не нема, што ќе се случи со нашата култура?*

(<https://www.ohchr.org/EN/Issues/CulturalRights/Pages/ClimateChange.aspx>)

~~Безбедносната заштита на културното наследство во случај на вооружен судир и природни непогоди се остварува преку меѓусекторска комуникација, координација и соработка на органите на државната управа, единиците на локална самоуправа, јавни претпријатија и други учесници во рамките на системот за одбрана, системот за управување со кризи и системот за заштита и спасување.~~

Природните опасности, вклучувајќи ги и климатските ризици, пандемијата, како и потенцијалните нови ризици и закани, имаат големо влијание врз секторот култура, како на објектите и културното наследство, така и на реализацијата на културните права. Со потенцијалните последици на климатските промени, како и зголемувањето на интензитетот и магнитудата на природните опасности, се очекува овие последици да се дуплираат. Поради тоа, целта на Рамката од Сендаи за намалување на ризици од катастрофи (НРК) 2015 – 2030¹ е значително намалување на ризикот од катастрофи и загуби во животи, средства за живот и здравје и во економските, физичките, социјалните, културните и еколошките добра на лица, бизниси, заедници и земји. Со тоа се признава улогата на културата и културните права во управувањето со НРК на глобално, регионално, национално и локално ниво. Во националниот контекст на државата НРК не е доволно вклучено во културата, како на стратешко, така и на ниво на политики и нормативна рамка. Во контекст на климатските ризици, во Третиот национален план за климатски промени, секторот на културното наследство е анализиран во контекст на климатските промени² и наодите се дека има итна потреба за детални систематски испитувања на последиците од климатските промени врз културното наследство со оглед на практичното испитување на ова влијание на локалитетите: Аквадукт во Скопје, археолошки локалитет Стоби и Плаошник во Охрид. Од друга страна, безбедносната заштита на културното наследство во случај на вооружен судир и природни непогоди се остварува преку меѓусекторска комуникација, координација и соработка на органите на државната управа, единиците на локална самоуправа, јавни претпријатија и други учесници во рамките на системот за одбрана, системот за управување со кризи и системот за заштита и спасување. На ниво на процена на ризиците и опасностите, зградите и објектите на културата и уметноста се инвенторизирани како културна инфраструктура која е изложена и ранлива на ризици и опасности, истите се дел од профилите на општините и државата во контекст на постојните опасности. Во поглед на планската документација, за овие објекти се донесени планови за заштита и спасување. Сепак она што недостасува е темелната анализа на локалитетите од културното наследство и определувањето на мерки за превенција и ублажување на постојните и новите ризици.

Како претходно напоменато **Впрочем, намалувањето/санирањето на штети и загуби на културните институции како последица на катастрофални настани, вклучува намалување на ризиците од катастрофи преку проценки и планови за заштита и спасување на институциите од културно-историското наследство. Тоа подразбира реализирање на структурни (инфраструктурни) и неструктурни/меки мерки за отпорност на институциите од културата (на пр. ретрофитинг, обуки/едукација, тактичко показни вежби за заштита и спасување во случај на опасности и сл.).**

¹ https://www.preventionweb.net/files/43291_sendaiframeworkfordrren.pdf

²

http://www.unfccc.org.mk/content/Documents/ADAPTATION/Cultural%20Heritage_final_MK%20so%20CIP.pdf

1.8 Добро владеење

Доброто владеење е пристап кон владата која е посветена на создавање систем заснован на правда и мир кој ги штити човековите права и граѓанските слободи на поединецот во културните групи (Creative Learning, Link: <https://creativelearning.org/blog/2021/10/14/what-is-good-governance/>). Постои директна врска помеѓу доброто владеење и човековите права што се особено значајни за културниот идентитет воопшто (Henk Addink, Good Governance: Concept and Context,, Published to Oxford Scholarship Online: May 2019, link:<https://oxford.universitypressscholarship.com/view/10.1093/oso/9780198841159.001.0001/oso-780198841159>). Доброто владеење е потребно за спречувањето на корупцијата, лошото работење и лошото владеење како и злоупотреба на нормите на административното право вклучвајќи ја и културата. Како пример може да се наведе фактот кога Комисијата за спречување на корупција во својот извештај од 2020 година констатира дека во областа култура има пријавено незаконитост во 8 случаи и тоа 2 за судир на интереси и 6 за корупција (Годишен извештај за работата на државната комисија за спречување на корупција за 2020 година, СкопјеМарт 2021 година). За дефинирање на овој концепт постојат различни извори и промотори на добро владеење (Henk Addink, Good Governance: Concept and Context,, Published to Oxford Scholarship Online: May 2019, link: <https://oxford.universitypressscholarship.com/view/10.1093/oso/9780198841159.001.0001/oso-9780198841159>). Обединетите нации имаат воспоставено осум принципи за добро владеење кои се прифатени и од Европската Унија, и тоа: 1) Консензуално ориентирано, 2) Партиципативност, 3) Спроведување на законитоста, 4) Ефективност и ефикасност, 5) Правичност и инклузивност, 6) Респонзивност, 7) Транспарентност и 8) Одговорност (United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific, What is Good Governance?, link: <https://www.unescap.org/sites/default/files/good-governance.pdf>). Советот на Европа има воспоставено дванаесет принципи (Council of Europe, Centre of expertise, for local government reform, www.coe.int/good-governance/, link, <https://rm.coe.int/brochure-12-principles-of-good-governance-and-current-tools-on-good-go/16808b1687>) но, ние ќе се придржуваме на принципите на ОН кои се прифатени од ЕУ. При оценување на напредокот на нашата држава кон Европска Унија, Комисијата редовно дава оценки за добро владеење на основа на овие принципи (EUROPEAN COMMISSION, COMMISSION STAFF WORKING DOCUMENT North Macedonia 2021 Report, Strasbourg, 19.10.2021).

Концептот на наследство го одразува динамичниот карактер на нешто што е развиено, изградено или создадено, интерпретирано и реинтерпретирано во историјата и пренесувано од генерација на генерација. Поради тоа важноста на културното наследство од перспектива на културните права е област со посебно значење и подразбира достапност, транспарентност, консензуалност, партиципативност, спроведување на законитоста, ефективност и ефикасност, правичност и инклузивност, респонзивност и добро владеење со постоечките документи (закони, правилници, стратешки планови, извештаи), со цел културното наследство да ги поврзува минатото, сегашноста и иднината бидејќи ги опфаќа нештата наследени од минатото кои се сметаат за од таква вредност или значење денес, што поединците и заедниците сакаат да ги пренесат на идните генерации.

Културна политика и културно владеење се неодвоиви. Овој пристап е изграден врз основа на возобновувањето на либералниот хуманизам. Тој е комбиниран од идеите за јавната сфера, меѓусебното разбирање и пристапот до сите релевантни извори за податоците, со цел да се создаде добра јавна политика, особено во врска со медиумите.

Од особено значење е влијанието на децентрализацијата врз уживањето на економските, социјалните и културните права, при што забележливо е дека некои одговорности на централната власт, особено во областите на културата и културното наследство се концентрирани во централните градски подрачја.

Се чувствуваат големи разлики и во административните и финансиските капацитети меѓу општинските власти, кои може да имаат дискриминаторски ефекти врз уживањето на економските, социјалните и културните права на луѓето кои живеат во различни делови на државата, особено оние живеат во рурални средини.

Постои ниско ниво на свесност на носителите на правата за нивните договорни права и недоволните ресурси доделени на програмите за култура, како и ограничените информации што им се даваат на поединците за културните права согласно Законот за култура. Загрижува и фактот во однос на пристапот на обесправените и маргинализираните поединци да ги бараат своите економски, социјални и културни права. Препорачливо е да се земе во предвид културната група на ромите, особено оние кои живеат во руралните области, мигрантите и барателите на азил, да бидат во можност да ги бараат своите економски, социјални и културни права.

Од посебно значење ги истакнуваме **правото на пристап и уживање во културното наследство (2011)**, каде се истакнува правото на пристап и уживање во културното наследство засновано на различни норми за човекови права. Тоа го вклучува правото на поединците и заедниците, меѓу другото, да знаат, разбираат, влегуваат, посетуваат, користат, одржуваат и разменуваат културно наследство, како и да имаат корист од културното наследство и создавањето на други. Тоа, исто така, го вклучува правото на учество во идентификацијата, толкувањето и развојот на историското наследство, како и во дизајнирањето и спроведувањето практики за негово заштита.

Сепак, може да се препознаат различни степени на пристап и уживање, земајќи ги предвид различните интереси на поединците и заедниците во зависност од нивниот однос со специфичните културни наследства. Тоа им дава на професионалците кои работат во областа на културното наследство и културните институции, истражувачите и туризмот и забавната индустрија голем број препораки за преземање пристап кон човековите права и кон културното наследство.

1.9 Родови перспективи

Особено е важно да се разгледаат културните права на жените, бидејќи културата и културните аргументи редовно се користат за да се застапуваат помалку права или различни права на жените, или да се оправда дискриминацијата во различни аспекти од животот. Воедно, е значајно правото на жените да имаат пристап, да учествуваат и да придонесуваат во сите аспекти на културниот живот. Ова го опфаќа правото на жените активно да се вклучат во идентификување и толкување на културното наследство и традиции и да одлучуваат кои практики, вредности или традиции треба да се задржат, преориентираат, изменат или отфрлаат.

Културните права мора да се сфатат како што се однесуваат и на тоа кој во заедницата ја има моќта да го дефинира нејзиниот колективен идентитет. Зачувувањето на постоењето и кохезијата на одредена културна заедница не треба да се постигнува на штета на дел од нејзините членови. Обезбедувањето еднакво уживање на културните права е ефикасен начин да се избегне културните аргументи да се користат како пречка за целосно остварување на правата на жените. Можеби е време да се преиспитаат дали постојат стереотипите во различните плански региони кои го ограничуваат целосното уживање на жените во нивните културни права. Потребно е да

разговараме за преиспитавање на заедниците и/или верските норми кои ја овековечуваат подреденоста на жените. Со тоа, ќе им помогнеме на жените во заедниците и институциите каде работат го проценат нивното ниво на имплементација на женските културни права врз основа на еднаквост.

Неможеме да ја изоставиме Стратегијата за родова еднаквост 2021-2026 како значаен стратешки документ на Република Северна Македонија со кој се воспоставува сеопфатна рамка за понатамошни активности во насока на унапредување на родовата еднаквост, родовите перспективи и зајакнување на жените. Со ова стратегија РСМ се стреми кон унапредување на состојбата на родовата еднаквост во согласност со меѓународните стандарди, препораки и обврски, препознавајќи дека родовата еднаквост е еден од клучните аспекти за просперитет на целото општество. Ова стратегија е во надлежност на Министерството за труд и социјална политика. ([94db77cf7037ed0de3210c9a3ae1efe723f6ec9a79142791b87cd946eb2a5376.pdf](https://www.rsm.mk/media/94db77cf7037ed0de3210c9a3ae1efe723f6ec9a79142791b87cd946eb2a5376.pdf) (klimatskipromeni.mk))

Целите на оваа стратегија подразбираат:

- Анулирање на родовите стереотипи и градење култура на ненасилство и недискриминација врз основа на пол, род и родов идентитет.
- Воспоставување на ефективен и ефикасен систем за унапредување на родовата еднаквост на централно и локално ниво,
- Подобрување на положбата на жените во сите области на јавниот и приватниот живот, и

Ваквата стратегија овозможува меѓусекторски пристап и родовата еднаквост. Од особено значење е и напоменувањето на Законот за еднакви можности на жените и мажите. Овој Закон ги третира сите можности на мажите и жените подеднакво и во културата. За нас е важен членот 3 со кој се забранува дискриминација, вознемирување и сексуално вознемирување врз основа на пол.

Значаен документ во областа на родовата еднаквост е Националниот план за акција за родова еднаквост 2018-2020 во кој се предвидува зајакнување на капацитети на професионални структури во институции за постапување во случаи на насилство врз жени, формирање на мулти-секторски тимови на локално ниво за постапување при пријава на случаи на различни форми на насилство, формирани врз основа на направената проценка на функционалноста на постојните тимови (за семејно насилство), организирање на обуки и континуирани средби меѓу членовите на мулти-секторските тимови за пријавените случаи на различни форми на насилство во општините и ееформирање /усогласување на системот/пристапот на прибирање на податоци во јавните институции и НВО секторот.

За оваа тематска анализа значаен е и Законот за заштита од возменирување на работното место преку кој се спречува психичко и полово вознемирување на работното место и обезбедување на здрава работна средина.

Во однос на родовата еднаквост, значајни документи се и Родово буџетската изјава за 2021 година и Извештајот за родово одговорно буџетирање на Министерството за култура за 2020 година кои ги утврдуваат родовите перспективи во сите сегменти на културните процеси. Во извештајот се истакнува дека културните права даваат моќ, бидејќи им обезбедуваат на поединците контрола врз текот на нивниот живот, олеснувајќи го уживањето на другите права. Голем дел од трансформативниот аспект на културните права е способноста да се соборат претпоставените женски и машки карактеристики и способности, кои, во голема мера,

го одредуваат опсегот на активности што мажот или жената може да ги преземе во дадено општество.

Остварувањето на еднакви културни права за жените би помогнало да се реконструира родот на начини кои ги надминуваат поимите за инфериорност и подреденост на жените, а со тоа да ги подобри условите за целосно и еднакво уживање на нивните човекови права воопшто. Ова бара промена во перспективата од гледање на културата како пречка за човековите права на жените до обезбедување на еднакви културни права на жените. Женските перспективи потребно е да се префрлат од маргините на културниот живот кон центарот на процесите што ја создаваат, толкуваат и обликуваат културата. Жените е неопходно да бидат препознаени и поддржани од сите и да бидат рамноправни гласоговорници со овластување да одредат која од традициите на заедницата треба да се почитува, заштити и да се пренесе на идните генерации.

1.10 Дигитализација и иновации

Во согласност со нацртот на Национална Стратегија за ИКТ (2021-2025), политиката за дигитализација и услуги се разгледува како интегриран збир на правила според кои владините агенции ќе управуваат со испораката на услуги, информации и податоци, технологија и кибер-безбедност во дигиталната ера. Главните теми (за кои што може да се дефинираат соодветни индикатори) на кои што треба да се посвети внимание во рамките на Националната развојна стратегија, а се поврзани со културата и културното наследство од една страна и дигитализацијата од друга страна, можат да се поделат на три дела.

Првиот дел ја опфаќа дигитализацијата на податоци и процеси во институциите кои се чинители, носители на развојот на регулатива, програми и мерки во областа на културата и/или управуваат со културното наследство во Северна Македонија. Истото ги опфаќа следните процеси:

- Создавање и чување на документација за културното наследство: Обемната документација (фото, дескриптивна, техничка итн.) произлезена од богатиот фонд на културно наследство, во поголем или помал обем е систематизирана и се чува во информациско-документациските центри на установите за заштита, како и на овластените субјекти за заштитата на нематеријалното културно наследство.

- Дигитализација на културното наследство: Процесите на дигитализација на документацијата за културното наследство за обезбедување трајна заштита на оригиналите, односно заштита од нивно оштетување при користењето (дигитална сигурносна копија во случај на оштетување или губење на оригиналот) се одвиваат бавно и несинхронизирано. Воведувањето на нови технологии во заштитата на културното наследство е сè уште во зачеток. Одреден напредок има во библиотечната дејност, преку вклученоста во Кооперативниот онлајн библиографски систем и сервис (COBISS) од 2004 год., Центарот Виртуелна библиотека на Македонија (Центар ВБМ), како и преку дигиталната библиотека и порталот Длиб.мк. Процесот на дигитализација се остварува според усвоената Стратегија за дигитализација, дигитално архивирање и управување со дигиталните објекти, Планот за дигитализација на библиотечни материјали од фондот на НУБ „Св. Климент Охридски“ – Скопје и Правилникот за стандарди и постапки за процесот на дигитализација при НУБ „Св. Климент Охридски“ – Скопје. Досега се дигитализирани старословенски и ориентални ракописни книги, старопечатени и ретки монографски и сериски публикации, картографски материјал, цртежи, нотни ракописи и разгледници, книги на македонски јазик, објавени во

периодот помеѓу 1935 – 1950 година и 195 ретки книги. Во областа на аудивизуелните добра се дигитализираат филмовите изворно снимени на филмска лента. Архивските фондови се микрофилмувани, но не се дигитализирани, а дел од музеите ги презентираа своите збирки на дигитални формати.

- Национален информативен систем за културно наследство – НИСКН во рамките на УЗКН е воспоставен во 2006 година, со цел јавна достапност и увид во податоците за културното наследство од аспект на неговата заштита, чување, одржливо користење, презентација и популаризација. Но, поради недостаток на финансиски средства истиот не е функционален подолг период. Национален регистар на културно наследство

- Националниот регистар за културното наследство кој е основата на информативниот систем која ги вклучува сите релевантни податоци за заштитените културни добра не се ажурира редовно и истиот е веќе подолг период on-line недостапен за јавноста.

- Регионален центар за дигитализација на документацијата за културното наследство. Регионалниот центар за дигитализација на документацијата за културното наследство (финансиски поддржан од Владата на Република Италија и УНЕСКО), поради немање финансиски средства за негово осамостојување, функционира како Одделение за дигитализација во рамките на УЗКН. Во досегашниот период во одделението се обработува и пренесува во дигитална форма техничката, дескриптивната и фото документација од установите за заштита.

Вториот дел ја опфаќа електронската размена на податоци помеѓу институциите во областа на културата и управувањето со културното наследство. Електронската размената на податоците помеѓу овие институции треба да се одвива преку платформата за интероперабилност. Оттука, индикатор во овој дел се бројот на овие институции вклучени на платформата за интероперабилност на МИОА (<https://mioa.gov.mk/?q=mk/node/1320>) и бројот на веб сервиси кои ги имаат развиено за соработка со другите институции.

Третиот дел од дигитализацијата во областа на културата и управувањето со културното наследство ги вклучува бројот и стапката на дигитализација на услугите за граѓаните и деловните субјекти на националниот портал за е-услуги uslugi.gov.mk а во делот на културата. Во моментот има информација за 21 услуга од кои само 2 се дигитализирани или (9%). Овој дел исто така ги покрива сите дигитални сервиси на музеите, театрите, македонската опера и балет и други институции од културата, како на пример електронското купување на билети, мобилни апликации за одредени архелоски наоѓалишта и слично.

На среден и долг рок иновациите во областа на културата и културното наследство треба да се гледаат во продобивките кои ги носи користењето на решенија засновани врз големите податочни бази и вештачката интелигенција, и користењето на технологијата за виртуелна реалност.

Општи слабости:

- несоодветно чување/недостапност на постоечката документација како резултат на непостоење на центри/одделенија за документација во одредени институциите
- нестандардизираност во изработката на документација (разни формати) и како таква таа станува тешко употреблива;
- недостаток на соодветна информатичка опрема во повеќето институции за заштита на културното наследство;

- недоволен број на едуциран кадар за обработка на документацијата за потребите на дигитализацијата;
- неажурирање на податоците за потребите на НИСКН;
- недостаток на финансиски средства за континуирано надградување на информацискиот систем.
- недостаток од програма за единствен информатички систем на културното наследство, со востановени /дефинирани стандарди за дигитализација и утврден начин за избор и приоритет во дигитализирањето на документацијата.

Дигиталните технологии го трансформираа начинот на кој се произведува културата, како се претставува и како се консумира. Дигитализацијата придонесува за зачувување и заштита на културното наследство. Дигитални материјали, како што се базите на податоци, каталози, виртуелните реконструкции, дигитални фотографии, ДВД и CD-ROM може да бидат достапни за пошироката публика многу повеќе, а не само за оние кои имаат средства или можност да патуваат за да ги вида културните колекции. Некои културни институции имаат и политики на создавање на електронски слики за секој предмет во нивната колекција и истиот ги поставуваат на нивните веб страни.

1.11 Социјална инклузија

Социјалната инклузија подразбира подобрување на пристапноста до објектите на културните установи и обезбедување на пристапни информации за лицата со попреченост

Во рамките на програмите за работа на Национални установи во делот на инвестиционо и тековно одржување на објектите и набавка на опрема за 2021 година, НУ Завод за заштита на културните споменици и музеј- Струмица, набави и постави преносна рампа за инвалидски колички за совладување на просторна бариера на влезот на институцијата и електромоторен транспортер за инвалидски колички за премостување на скалишниот простор,

Воедно со Годишната програма за инвестиции во културата за 2021 година, започнати се реконструкции на објектите на НУ ЦК „Бели Мугри“ во Кочани, НУ ЦК „Трајко Прокопиев“ Куманово, објект за театар и НУ ЦК „АСНОМ“ Гостивар, во кои во склоп на реконструкциите се опфатени стандардите за обезбедување на пристап за лица со попреченост.

Со оваа Програма се финансираат активности за изградба на нови објекти-театар и библиотека во Тетово, театар во Струмица и објект за НУ Турски театар во Скопје, во кои се предвидени сите стандарди за обезбедување на пристап за лицата со попреченост.

Други активности реализирани во текот на 2021 година на културните институции низ државата за зголемување на пристапноста за лицата со попреченост се:

- НУ Музеј Прилеп - направена е пристапна рампа на влезот
- По повод 15 Октомври, Меѓународниот ден на слепи лица и лица со оштетен вид, во НУ Завод- Музеј Битола беше превземена тактилната изложба „Допир на уметноста“
- На археолошкиот локалитет Хераклеа беа преземени значајни инфраструктурни зафати реализирани во рамките на проектот финасиран од ИПА програмата за прекугранична соработка РС Македонија - Р. Албанија. Големата збиеност на објектите во Хераклеа, како и самата конфигурација на теренот до сега комплетно ја

оневозможуваа пристапноста до локалитетот за лицата со попреченост. За надминување на овие состојби, на локалитетот покрај осовременувањето на пристапната патека до локалитетот, поставен е и лифт за лицата со попреченост, како и пристапни рампи.

- НУ Конзерваторски центар- Скопје. Во склоп на Европските денови на културата во 2021 година, установата беше посетена од страна на средни училишта за ученици со попреченост во слухот и говорот од неколку европски државивклучени во Еразмус проект .Востановена епракса при посета на лица со попреченост во слухот и говорот за обезбедување на информации во пишан формат.
- НУ Музеј Штип- има поставено платформа за пристап на лица со попреченост до просториите и до археолошката и историската поставка.
- Археолошки музеј - Одбележување на манифестацијата „Европски денови на културното наследство” во согласност со темата „Културно наследство за сите” се одржа едукативна работилница со членовите на Дневниот центар „Доза среќа” (здружение за рехабилитација и инклузија на лица со Даунов синдром).
- По повод Бела Нок во Куршумли Ан се одржа инклузивна работилница насловена „Модата некогаш и сега” Во знак на одбележување на Меѓународниот ден на лицата со церебрална парализа, музејот беше осветлен во зелена боја.
- НУ Национална галерија на Македонија. По повод Меѓународниот ден на лицата со аутизам, се организираше проектот „Виртуелно јас“ за детска компјутерска графика.
- Објектот Чифте Амам беше осветлен во сино како дел од глобалната кампања Light up blue (Да осветлиме во сино) како поддршка за лицата со аутизам и подигнување на свеста на 2-ри Април.
- НУ Спомен кука на Тодор Проески-Крушево. Влезот за лицата со попреченост е бесплатен, како и на сите настани кои се организираат во спомен кука: музички настани, промоции и изложби. Пристапот до спомен кука на Тоше Проески е овозможен за лицата со попреченост
- НУ Музеј-Охрид. Со поставувањето на пристапната рампа се овозможи цркватаСв. Богородица да биде посетувана од лицата со попреченост кои може да стигнат до нејзиното дворно место.
- НУ Музеј на македонската борба за самостојност - Скопје. Во врска со реализирани проекти и активности за подобрување на пристапноста до објектите и обезбедување на пристапни информации за лицата со попреченост, НУ Музеј на македонската борба за самостојност - Скопје реализираше „Фокус“ проект подржан од програмата на мали грантови на Балканска музејска мрежа и Хедли траст од Велика Британија. Во рамки на проектот, реализирана е тактилна изложба, поставена во посебниот галериски простор на музејот, која презентира десет музејски артефактиод постојаната поставка. На десет тактилни слики со димензии 100cmx70 cm, претставени се експонати преку објаснување на предметот на Брајово писмо, фотографија и краток опис.

Културата како процес игра значајна улога во креирањето на заедничката визија преку препознавање на различноста на општеството. Културните активности и уметничката дејност, треба да имаат за цел создавање на општество базирано на клучните демократски вредности на толеранција, недискриминација, солидарност, еднаквост, и почитување на човечкото достоинство. Општеството базирано врз основа на овие вредности, ја промовира еднаквоста наспроти подвоеноста и на тој начин ја подобрува инклузивноста преку вклучување на низа социјални категории во контекст на промоција на наведените вредности на сите нивоа во општеството воопшто.

1.12 Човекови права

Универзалноста на човековите права е еден од најважните принципи кодифицирани во меѓународното право во текот на дваесеттиот век. Тоа е централната идеја на Универзалната декларација за човекови права и основен аспект на целиот систем за човекови права. Универзалност значи дека човечките суштества се обдарени со еднакви човекови права едноставно врз основа на тоа што се луѓе, каде и да живеат и кои и да се, без оглед на нивниот статус или какви било посебни карактеристики. Универзалноста мора да се сфати како тесно поврзана со другите основни принципи на човековите права на меѓузависност, неделивост, еднаквост и достоинство. Во пракса, тоа е критична алатка за системот за човекови права на Обединетите нации, за различните регионални механизми за човекови права и за бранителите на човековите права ширум светот.

Сепак, универзалноста во моментов е под постојан напад од многу правци, вклучително и од некои влади, од некои од политичката десница и левица, од некои недржавни актери, вклучително и екстремисти, фундаменталисти и популисти ширум светот, па дури и од некои страни во академската заедница, вклучително и оние кои ја злоупотребуваат културата и оправдувањата за културните права. Ова поставува многу предизвици за уживањето на сите човекови права, вклучително и културните права. Културните права се критична компонента на универзалниот систем за човекови права и тој систем ја дава нивната најголема гаранција. Културните права се витална компонента на универзалноста, а универзалноста е од суштинско значење за одбрана на основите на културните права: процут на културната различност, културна мешање и отвореност, како и правото на секој да учествува во динамичен културен живот без дискриминација.

Во последниве години, почитувањето на културната различност е загрозено од оние кои ја негираат оваа човечка реалност и се обидуваат да наметнат монолитни идентитети и начини на постоење, од оние кои се залагаат за различни форми на надмоќ и дискриминација, и од различни популисти, фундаменталисти и екстремисти. Културната разновидност сè уште е погрешно сфатена како спротивставеност на универзалноста, вклучително и од некои владини како и други актери кои ја злоупотребуваат како изговор за насилство во самите универзални човекови права во кои нејзиното уживање е експлицитно вградено, и од други кои се противат на концептот во целост.

Ова е клучен момент за истражување на овие важни врски бидејќи треба да се разјасни дека:

(а) културните права не се оправдување за кршење на човековите права или напади на универзалноста, ниту пак се еднакви на културен релативизам; и

(б) почитувањето на културните права и културната различност, без дискриминација и во согласност со меѓународните стандарди и како што се толкуваат од телата за човекови права, е суштински аспект на спроведувањето на универзалноста.

Тоа се, всушност, поврзани задачи. Згора на тоа, одбраната на културните права во согласност со меѓународните стандарди е всушност одбрана на универзалноста и обратно.

Особено значајна е Конвенцијата на УНЕСКО за заштита на светското и културно наследство која ги повикува државите да донесат општа политика која ќе има за цел да му даде на културното и природно наследство функција во заедницата. вклучително, државите треба да признаат дека целосното вклучување, почитување и еднаквост на сите засегнати страни заедно со локалните заедници ќе придонесат за зачувување и

унапредување на културното наследство во целосен инклузивен и општествен процес. Во насока на афирмација на културата и зачувување на културното наследство, во 2016 година, советот за човекови права едногласно ја усвои резолуцијата со која ги повикува сите држави да го почитуваат, промовираат и заштитуваат правото на секој граѓанин да учествува во културниот живот, вклучувајќи ја и можноста за пристап и уживање во културното наследство. За постигнување на овие цели, потребно е да се примени пристапот заснован на човекови права кој има за цел да ги истакне највисоките стандарди за почитување и реализација на човековите права во однос на културата и културното наследство.

ЗАКЛУЧОЦИ И ПРЕПОРАКИ ВО ВРСКА СО ПРОЦЕСИТЕ НА НРС

Со оглед на тоа што културата ги поттикнува иновацијата, општественото и креативното претприемништво, како и нови работни практики, таа ги инспирира и ги мотивира технолошките центри, креативните кластери, популарните фестивали, дигиталните мрежи, новото производство и услугите. Моќните канали на социјални медиуми употребуваат добра од областа на културата како главни ресурси за генерирање размена на вредни податоци (музика, мода, серии, игри, изведувачки уметности и спорт). Покрај нејзината економска важност, културните активности ги поддржуваат општествените интеракции, придонесувајќи местата да бидат привлечни и мирни и, исто така, придонесувајќи за подобрување на благосостојбата (културата како индустрија за среќа). Здравствената криза има цел да ја нагласи важноста на културата во одржливите културни интеракции. Секој недостиг на културна понуда има негативно влијание врз атрактивноста на местата (притоа засегајќи ги секторите за недвижности и угостителство и севкупната организираност на општеството започнувајќи од транспорт па сè до надзор).

Како територијален ресурс што произлегува од јазикот, историјата, талентот, индустриите и спецификите што го создаваат наследството, културата досегнува многу подалеку од музеите, локалитетите со културно наследство или традиционалните институции од областа на културата.

Модерната културна политика треба да биде креирана да ѝ помогне на културата да работи како поттикнувач, како агенс за промена, управување со едно ново просветлување и колективна волја. Ова значи дека во суштина културата треба да се земе како ресурс кој подразбира:

- заштита од трендови за стандардизација кои ги деградираат богатството и разновидноста на културата;
- промоција за збогатување, иновации, предизвици и поврзување со цел да се зајакнат заедниците и поединците;
- воздигнување со цел да се негуваат солидарноста и емпатијата низ културите за да се создаде колективна волја за соочување со локалните и со глобалните предизвици.

Европските перспективи за развој на културата во РСМ се еден од стратегиските концепти на развојот на целото општество. Развојот на културна политика нема да опфаќа само размена и соработка меѓу националните култури и институции, туку и култура што ќе биде трансверзална, мултилатерална, парткипативна, која ќе го шири демократскиот јавен простор во Европа и светот, создавајќи еднакви можности меѓу големите и малите, меѓу развиените и посиромашните. Овој концепт на културата не се темели на претпоставени затворени национални или други идентитети, туку на прифаќање на разликите, и отвореност за преговарање.

Стратегиска цел е да се воспостави силна домашна и меѓународна активност во областа на културата за доближување на европските културни вредности до сите граѓани на РСМ, за примена на препораките на Европската Унија во културата, а особено во однос на заштитата на авторските права.

Главни заклучоци во овој сегмент се:

- Поддршка на программ и проекта што ги унапредуваат европските перспективи во македонската култура.

- Поддршка на европската мобилност на македонските уметници, културни експерти и менаџери во културата и нивно присуство на европската културна сцена.
- Унапредување на институционалната соработка со сродни европски институции врз основа на размена на проекти, програм и човечки ресурси
- Финансиска и друга поддршка на проекти за меѓународна и регионална соработка, вмрежување и копродукција со цел македонската уметничка и културна сцена да ги зголеми своите капацитети за менаџирање на големи културни манифестации и настани, а македонската уметност и култура да добие поголема афирмација и признание на европски план.

Овие заклучоци треба да донесат нов поглед кон културата како јавен интерес. Со други зборови, јавниот интерес во културата треба да ја претставува онаа култура што е од интерес за сите граѓани, која е неопходна, а едновременно и достапна за сите граѓани под еднакви услови. Јавниот интерес подразбира и рамномерен културен развој на територијата на целата држава.

Неопходна е партиципативноста која ја уважува креативноста кај секој човек и со право бара таа да биде стимулирана не само во интерес на поединецот туку во интерес на целата култура. Партиципативноста отвора не само лични креативни перспектива туку нуди поле за поголемо меѓусебно почитување, за разбирање на „другиот“ и на неговите културни потреби, односно за поголема демократичност на сите сфери во општеството.

Учеството во културниот живот на земјата се учи низ процесот на социјализација најрана возраст и затоа е неопходно поврзувањето на културата со образованието, особено во основното и во средното образование, со подготвување на младите за активен културен живот.